

Sanja Vulić

Zavod za lingvistička istraživanja HAZU, Zagreb

AKCENATSKE, GLASOVNE I TVORBENE INAČICE U RJEČNICIMA IZVORNIH ČAKAVSKIH GOVORA

U postojećim rječnicima izvornih čakavskih govora pristupa se heterofoniji te glasovnim i tvorbenim inačicama na različite načine. Na temelju analize četrdeset i jednog takvog rječnika, zaključuje se da je uvrštavanje akcenatskih heterofona u čakavske dijalekatne rječnike uvjetovano postojanjem ili pak izostankom izgovornih odrednica. Nasuprot tome, uvrštavanje ili izostanak glasovnih i tvorbenih inačica nije u postojećim rječnicima uvjetovano ostalim strukturalnim elementima rječničkih članaka nego ovisi isključivo o osobnoj procjeni autora pojedinoga rječnika.

Jedno od značenja termina *heterofonija*, prema R. Simeonu, jest »različit izgovor (ili način izgovora) jedne te iste riječi«¹. Primijenimo li taj termin pri analizi rječnika izvornih čakavskih govora, možemo očekivati dosljedno bilježenje akcenatske heterofonije u svim rječnicima koji sadržavaju izgovorne odrednice natuknice, tj. u kojima su natuknice (i možebitne podnatuknice) redovito akcentuirane. Kako su izgovorne odrednice nezaobilazne pri izradbi relevantnih dijalekatnih rječnika, u većini rječnika izvornih čakavskih govora redovito je registrirana i akcenatska heterofonija, kako u samostalnim rječnicima, tako i u popratnim rječnicima uz rasprave o čakavskome narječju. Takvi se heterofoni u spomenutim rječ-

¹ Vidi Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. 1, Zagreb 1969, str. 467.

nicima najčešće bilježe zajedno u okviru iste glave članka i to u dodatnim rječnicima V. Vážnoga uz rad *Čakavské nářečí v slovenskem Podunají*², J. Ribarića uz rad *Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*³, M. Moguša uz rad *Današnji senjski govor*⁴, B. Finke i S. Pavešića uz *Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici*⁵, B. Finke i A. Šojata uz rad *Govor otoka Žirja*⁶ te *Karlovački govor*⁷, G. Neweklowskog uz rad *Die šćakavishe Mundart von Schandorf (Čemba) im südlichen Burgenland*⁸, P. Šimunovića uz rad *Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine*⁹, H. Koschat uz rad *Die čakavishe Mundart von Baumgarten im Burgenland*¹⁰, J. Gačić uz rad *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru*¹¹, S. Težaka uz rad *Dokle je kaj prodro na čakavsko područje*¹² te *Ozaljski govor*¹³, H. P. Houtzagersa uz rad *The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres*¹⁴ te u nekim samostalnim rječnicima (Jurišićev Rječ-

² Václav Vážný, Čakavské nářečí v slovenskem Podunají, *Sborník Filosofickí fakulty University Komenského v Bratislave* V 47(2), Bratislava 1927, str. 133–203.

³ Josip Ribarić, Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, *Srpski dijalektološki zbornik* 9, Beograd 1940, str. 128–207.

⁴ Milan Moguš, Današnji senjski govor, *Senjski zbornik* 2, Senj 1966, str. 115–146.

⁵ Božidar Finka, Slavko Pavešić, Rad na proučavanju čakavskoga govora u Brinju i okolici, *Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1, Zagreb 1968, str. 21–41.

⁶ Božidar Finka, Antun Šojat, Govor otoka Žirja, *Rasprave Instituta za jezik JAZU* 1, Zagreb 1968, str. 184–206.

⁷ Božidar Finka, Antun Šojat, Karlovački govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 3, Zagreb 1973, str. 132–150.

⁸ Gerhard Neweklowsky, Die šćakavishe Mundart von Schandorf (Čemba) im südlichen Burgenland, *Wiener slavistisches Jahrbuch* 20, Wien 1974, str. 138–143.

⁹ Petar Šimunović, Ogled jezičnih osobina bračke čakavštine, *Narodna umjetnost* 11–12, Zagreb 1974–75, str. 504–517.

¹⁰ Helene Koschat, *Die čakavishe Mundart von Baumgarten im Burgenland*, Wien 1978, str. 183–298.

¹¹ Jasna Gačić, Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru (nastavak), *Čakavska rič* 2, Split 1979, str. 107–155.

¹² Stjepko Težak, Dokle je kaj prodro na čakavsko područje?, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb 1981, str. 181–200.

¹³ Stjepko Težak, Ozaljski govor, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb 1981, str. 339–420.

¹⁴ H. P. Houtzagers, The čakavian dialect of Orlec on the island of Cres, *Studies in Slavic and General Linguistics* 5, Amsterdam 1985.

*nik govora otoka Vrgade*¹⁵, Turina–Šepićev *Rječnik čakavskih izraza*¹⁶, Hraste–Šimunovićev *Čakavisch-deutsches Lexikon*¹⁷ te J. i P. Dulčića *Rječnik bruškoga govora*¹⁸). Obično se u tim rječnicima radi o natukničkim heterofonima, tj. već u polaznom obliku riječi nalazimo akcentatsku heterofoniju. Za ilustraciju mogu poslužiti po dva primjera iz brinjskoga i bruškoga rječnika:

kāžiprst i *káziprst* m kažiprst

snāja i *snája* f snaha

ārcīt i *ārcīt*, *in* nesvrš. biti rastrošan

bāčvor, *-a* i *bačvōr*, *-vōrā* m bačvar.

U svim nabrojenim rječnicima heterofoni su uvijek zajedno u glavi jednoga rječničkoga članka, a jedino se u rječniku H. Koschat znaju naći, premda rijetko, u dvama različitim člancima. U nekim su rječnicima, kao npr. u senjskom i Turina–Šepićevu, takvi leksemi, koji se od natuknice razlikuju samo po tonemu ili po mjestu akcenta i ni po čemu inome, označeni parentetski u okviru iste glave članka, npr.

u senjskom rječniku: *tetā* (i: *tēta*), f. tetka

u Turina–Šepićevu: *múnjen* (*mūnjen*) zvrkast.

Poseban je slučaj rječnik saljskoga govora gdje je samo iznimno uz natuknicu zabilježen popratni heterofon koji se rabi u mjestu Portu, također na Dugom otoku. Uz taj heterofon nije zabilježena geografska odrednica jer je autorica u svom opisu saljskoga govora upozorila na to da je riječ o naglasnim inačicama upravo iz toga mjesta¹⁹, npr.

drētva / *drētvā* ž konac zasukan od konoplje

māška / *māškā* ž mačka.

Ima i slučajeva kada natuknica nije heterofona, ali do akcentatske heterofonije dolazi u paradigmi. Kako su te natuknice često imeničke, heterofoni su obično genitivni oblici i tada se oba ostvaraju genitiva mogu bilježiti u istu natuknicu, kao npr. u bračkome rječniku: *kolāc* *kōlca* (*kolcā*); ili se natuknički leksem bilježi onoliko puta koliko ima akcentatski različitih genitivnih oblika, kao npr. u žirjanskom rječniku:

¹⁵ Blaž Jurišić, *Rječnik govora otoka Vrgade*, II dio, Zagreb 1973, 255 str.

¹⁶ Zvonimir Turina, Anton Šepić–Tomin, *Rječnik čakavskih izraza (područje Bakarca i Škrljeva)*, Rijeka 1977, 240 str.

¹⁷ Mate Hraste, Petar Šimunović, *Čakavisch-deutsches Lexikon*, Teil 1, Köln–Wien 1979, 1416 str.

¹⁸ Jure Dulčić, Pere Dulčić, *Rječnik bruškoga govora*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/2, Zagreb 1985, str. 373–747.

¹⁹ Vidi Ankica Piasevoli, *Rječnik govora mjesta Sali*, Sali 1993, str. 12.

kīle, *-e* m. i *kīle*, *kīlē*, m. onaj koji je kilav.

U rječnicima u kojima nema informacija o izgovoru natuknice, nije zabilježena ni akcentatska heterofonija. Toj skupini npr. pripadaju popratni rječnici J. Božanića uz rad *Komiška ribarska epopeja*²⁰ te samostalni Radišićev *Ričnik spliskog govora*²¹. Vrlo često takvi heterofoni izostaju i u rječnicima s nepotpunim ili nedovoljno preciznim izgovornim odrednicama. Tako npr. akcentatska heterofonija nije zabilježena u Balaževu radu *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*²² te u malom *Rječniku čakavskoga narječja sela Mihaljevići kraj Oštarija* M. Perušića²³. Balaž označuje samo mjesto akcenta i kvantitetu naglašenog sloga, a u Perušićevu rječniku, kako sâm autor kaže, »nedostaje ... preciznije akcentuiranje«²⁴, premda ima zabilježenih akcentata, ali autor najvjerojatnije nije siguran u njihovu točnost.

U gotovo svim rječnicima izvornih čakavskih govora nalaze se leksemi koji u međusobnom odnosu predstavljaju glasovne inačice. Takvi se aloleksi u većini rječnika nalaze u sklopu jedne zajedničke glave članka gdje je jedna od inačica natuknica, a druga joj je postponirana. U ostalim su rječnicima glasovne inačice samo ponekad zabilježene na spomenuti način, a ponekad svaka od njih kao samostalna natuknica formira vlastiti rječnički članak. Uvijek se glasovne inačice nalaze u istoj glavi članka u popratnim rječnicima S. Gastrapellija uz rad *Nekoliko riječi u čakavštini*²⁵, M. Hraste uz rad *Crstice o bruškom dijalektu*²⁶, V. Bujana uz rad *Glavne osebine praputnjarskog dijalekta*²⁷, I. Brabeca uz rad *Govori podunavskih Hrvata u Austriji*²⁸, M. Moskovljevića uz rad *Govor ostrva*

²⁰ Joško Božanić, *Komiška ribarska epopeja*, *Čakavska rič* 1–2, Split 1983, str. 142–178.

²¹ Tonko Radišić, *Ričnik spliskog govora*, Santa Barbara (California) 1991, 90 str.

²² Joško Balaž, *Hrvatski dialekt u Devinskom Nuovom Selu*, Novo Selo 1991, 279 str.

²³ Marinko Perušić, *Rječnik čakavskoga narječja sela Mihaljevići kraj Oštarija*, *Čakavska rič* 1, Split 1993, str. 73–97.

²⁴ Vidi isto, str. 74.

²⁵ S. Gastrapelli, *Nekoliko riječi u čakavštini*, *Slovinac* 3, Dubrovnik 1880, str. 86–89, *Slovinac* 4, Dubrovnik 1881, str. 417–418 i 436–438, *Slovinac* 5, Dubrovnik 1882, str. 186–188.

²⁶ Mate Hraste, *Crstice o bruškom dijalektu*, *Južnoslovenski filolog* 6, Beograd 1926–27, str. 210–214.

²⁷ Vinko Bujan, *Glavne osebine praputnjarskog dijalekta*, *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu* 3, Zagreb 1937, str. 37–43.

²⁸ Ivan Brabec, *Govori podunavskih Hrvata u Austriji*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 2, Zagreb 1966, str. 114–116.

Visa²⁹, G. Neweklowskog uz rad *Ein Beitrag zum Čakavischen: Die kroatische Mundart von Eisenhüttl im südlichen Burgenland*³⁰, F. Ference uz rad I. Ference *Trpanjski dijalekt pred sto godina i danas*³¹, A. Kursara uz rad *O šepurinskom govoru*³², zatim u Haračićevu *Prilogu za narodnu botaničku nomenklaturu*³³, u Mardešićevu *Rječniku komiškoga govora*³⁴, te u već spomenutim rječnicima V. Vážnoga i M. Moguša, u oba Finka–Šojatova rječnika, u čembanskome rječniku G. Neweklowskoga, u Turina–Šepićevu i u rječniku H. Koschat, u ozaljskome rječniku S. Težaka te u Houtzagersovu rječniku. Za ilustraciju može poslužiti po jedan primjer iz rječnika govora sela Jezerjana (Eisenhüttl) u Gradišću te iz Mardešićeva rječnika:

č'rlen/č'rĕn rot

bunèt, bonèt – kapa s kratkim obodom i sjenilom.

Posljednji primjer pokazuje da ne uzimlju svi autori rječnikā za natuknicu onu inačicu koja prva dolazi po abecedi nego, najvjerojatnije, onu češću. Ipak, većina autora i u takvim slučajevima poštuje abecedni redosljed.

U žirjanskom i karlovačkom rječniku ona druga glasovna inačica što se bilježi uz natuknicu, javlja se ponovo u rječniku kao samostalna natuknica na onom mjestu na kojemu dolazi po abecedi. Uz takve se natuknice u glavi članka bilježe sve uobičajene gramatičke odrednice, ali se tijelo takvih rječničkih članaka najčešće sastoji samo od uputnice na prvu od inačica.

Često se glasovne inačice nalaze u zajedničkoj glavi članka u vrgadinskom, Hraste–Šimunovićevu i Balaževu rječniku, a ponekad i u Craglietovu, Ribarićevu, Finka–Pavešićevu, Šimunovićevu te u rječnicima J. Gačić i J. i P. Dulčića. U toj posljednjoj skupini rječnika glasovne inačice ponekad imaju i svaka svoj vlastiti članak, ali su u tom slučaju najčešće međusobno povezane uputnicama, npr. u rječniku J. i P. Dulčića:

²⁹ Miloš Moskovljević, *Govor ostrva Visa, Ispredovanija po serbohrvatskomu jeziku*, Moskva 1972, str. 136–137.

³⁰ Gerhard Neweklowsky, *Ein Beitrag zum čakavischen: Die kroatische Mundart von Eisenhüttl im südlichen Burgenland*, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 16/2, Novi Sad 1973, str. 166–170.

³¹ Ivo Ference, *Trpanjski dijalekt pred sto godina i danas*, *Pelješki zbornik* 1, Zagreb 1976, str. 453–460.

³² Ante Kursar, *O šepurinskom govoru*, *Čakavska rič* 2, Split 1979, str. 45–49.

³³ Ambroz Haračić, *Prilog za narodnu botaničku nomenklaturu*, *Clasnik hrvatskoga naravoslovnoga društva*, Zagreb 1894.

³⁴ Pavao Mardešić-Centin, *Rječnik komiškoga govora*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 4, Zagreb 1977, str. 265–321.

batâna, -e ž. mali brod ravna dna. Isto: *patâna*

patâna, -e ž. mali brod ravna dna. Isto: *batâna*.

Ponekad se u tom rječniku tijelo članka jedne od glasovnih inačica sastoji samo od uputnice, dok se prijevodna semantizacija donosi u tijelu drugoga članka. Na isti su način strukturirani članci takvih natuknica i u brinjskom i bračkom rječniku.

Posljednju skupinu sačinjavaju rječnici u kojima su glasovne inačice uvijek zabilježene u posebnim rječničkim člancima. Toj skupini pripadaju Radišićev rječnik te rječnici M. Perušića – već spominjan oštarijski i *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*³⁵. U tom su posljednjem rječniku takve natuknice ponekad povezane uputnicom, npr.

filârka, -e f mlada ženska osoba koja voli pospremati

filjârka, -e f, isto što i »*filârka*«,

a ponekad nisu, npr.

ūd'ca -e f, štap za pecanje

ūdica -e, štap za pecanje.

Postojanje glasovnih inačica u gotovo svim objavljenim rječnicima izvornih čakavskih govora ne iznenađuje jer taj leksički inventar samo potvrđuje poznate značajke čakavskoga vokalizma i konsonantizma. Tako npr. supostojanje inačica vokalnoga *r* s popratnim vokalom ili bez njega (u *Čakavisches-deutsches Lexikonu*) ili inačica *s* promjenom boje vokala u zatvorenom pravcu ili bez te promjene (u bračkome rječniku) ukazuje na jednu od reprezentativnih značajki čakavskoga vokalizma – na jaku vokalnost³⁶. Valja spomenuti i velik broj inačica s ekavskim i ikavskim refleksom jata u Turina–Šepićevu rječniku koji nije rječnik jednoga mjesnoga govora nego je to rječnik grupe govora, ali je, nažalost, bez geografskih odrednica, npr.

biĭlo, *belilo* gašeno vapno pripravljeno za bijeljenje.

U Turina–Šepićevu rječniku nalazimo također i glasovne inačice koje ilustriraju jednu od osnovnih značajki čakavskoga konsonantizma – slabljenje napetosti onog od dvaju uzastopnih suglasnika u zajedničkome slogu koji je udaljeniji od vokala u tom slogu³⁷, npr.

kačkēt, *kaškēt* čeonik (sjenilo na kapi).

Rjeđe su u rječnicima izvornih čakavskih govora zabilježene glasovne inačice što su nastale kao posljedica hipertenze, npr. u žirjanskome rječniku: *alerōj*, -ōja, m. i *arelōj*, -ōja.

³⁵ Marinko Perušić, *Rječnik čakavsko-kajkavskih govora karlovačko-dugoreškog kraja*, Karlovac 1993, 215 str.

³⁶ Vidi Milan Moguš, *Čakavsko narječje*, Zagreb 1977, str. 25–34.

³⁷ Vidi isto, str. 86–89.

Ukoliko postoji mogućnost izostavljanja jednoga fonema nekog leksema, a da se pri tom ne mijenja značenje ni akcentat riječi, za tu se fonološku inačicu u rječnicima V. Vážnoga, A. Craglietta, B. Finke i S. Pavešića, M. Moskovljevića, P. Šimunovića, H. Koschat, J. Gačić, u oba rječnika S. Težaka, u Finka–Šojatovu karlovačkom rječniku te u popratnome rječniku M. Tentora uz rad *Leksička slaganja creskoga narječja i slovenskoga jezika protiv Vukova jezika*³⁸ najčešće ne bilježi posebna leksička jedinica nego se informacije o fonološkom variranju leksema donose parentetski unutar iste natuknice, npr. u brinjskome rječniku: *bú(v)a* f buha.

Bez obzira na očividnu uštedu prostora pri takvu bilježenju, valja ipak dati prednost onom načinu izradbe rječnika u kojemu se za svaku glasovnu inačicu oblikuje posebni rječnički članak. Takav način strukturiranja članka omogućuje najbrže snalaženje u rječniku jer je svaku leksičku jedinicu odmah moguće naći na njezinu mjestu u abecednom redu. Da dosadašnja praksa nije tome bila sklona, pokazuje i način bilježenja tvorbenih inačica. Riječ je o inačicama istoga značenja koje se razlikuju po derivacijskim morfemima. Takve su inačice uvijek zabilježene u sklopu zajedničke glave članka u rječnicima V. Vážnoga, V. Bujana, J. Ribarića, M. Tentora, P. Mardešića, u čembanskome rječniku G. Neweklowskoga, u Turina–Šepićevu i Hraste–Šimunovićevu rječniku, u oba rječnika S. Težaka te u popratnome rječniku M. Moskovljevića uz rad *Govor ostrva Korčule*³⁹. J. Gačić u svome rječniku također često donosi tvorbene inačice u zajedničkom rječničkom članku. Međutim, kako su natuknički leksemi u tom rječniku poglavito romanizmi, neki se supostojeći oblici po svojim subleksičkim značajkama donekle razlikuju od ostalih. Naime, neke su od tih riječi u čakavskome tvorbeno motivirane, a neke nisu, kao npr. inačice *dišpetôž*, *dišpetôžast*, adj. prkosan – tal. *dispettoso*. U tom primjeru oblik *dišpetôž* jest očekavljen talijanski leksem *dispettoso* pa je, prema tome, tvorbeno nemotiviran, za razliku od njegova talijanskog etimona, koji je izveden iz riječi *dispetto* 'inat, prkos' > *dispettoso*. Stoga se oblici *dišpetôž* i *dišpetôžast* ne mogu smatrati varijantnim izvedenicama. Jedino se može reći da se kompromisna replika *dišpetôž* ponekad potpuno adaptira u repliku preuzimanjem domaćega sufiksa *-ast*⁴⁰ pa nalazimo dva supostojeća oblika: jedan tvorbeno nemotiviran (*dišpetôž*) i drugi, izveden sufiksom *-ast* (*dišpetôžast*). Analognih primjera u spomenutom rječniku ima priličan broj.

³⁸ Mate Tentor, *Leksička slaganja creskoga narječja i slovenskoga jezika protiv Vukova jezika*, *Razprave ZDHV* 1, Ljubljana 1950, str. 71–92.

³⁹ Miloš Moskovljević, *Govor ostrva Korčule*, *Srpski dijalektološki zbornik* 11, Beograd 1950, str. 222.

⁴⁰ Vidi Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Zagreb 1986.

Ponekad dvojni oblici koji su rezultat različitih načina morfološke adaptacije riječi u procesu jezičnoga posuđivanja formiraju svaki svoj vlastiti članak, npr.

badil s. m. lopata – tršč. *badil*, tal. *badile*

badilo s. d. – v. *badil* (s hiperkorektnim /o/ kao dočetkom za neutrum).

Takvi se dvojni oblici u Houtzogersovu rječniku bilježe zajedno u okviru jedne glave članka dok se ostale tvorbene inačice uvrštavaju u rječnik kao zasebne natuknice. U Balaževu su rječniku tvorbene inačice vrlo rijetko zabilježene u istoj glavi članka. Obično oblikuju svaka svoj vlastiti rječnički članak. Na kraju još valja spomenuti rječnik J. i P. Dulčića te oštarijski rječnik M. Perušića u kojima su tvorbene inačice redovito u zasebnim člancima, npr. u bruškome rječniku:

broćac, *-acã* m dem. od *brōc*

broćc, *-ćã* m dem. od *brōc*.

Ukoliko takve inačice nisu jedna do druge po abecedi, povezane su uputnicama.

Svi do sada navedeni primjeri iz rječnika izvornih čakavskih govora svjedoče o različitim načinima bilježenja akcentatskih heterofonija te glasovnih i tvorbenih inačica u tim rječnicima. Kako je i za takav tip rječnika prikladnija ujednačena obradba leksikografske građe nego pretjerana raznolikost, moguće je izvesti nekoliko općih pravila:

1. Pojavnost akcentatske heterofonije u rječnicima izvornih čakavskih govora valja zabilježiti kao i sve ine izgovorne odrednice.

2. Heterofoni se mogu bilježiti kao zasebne natuknice, ali takav način oblikovanja rječničkih članaka nije obvezan jer ne utječe na brzinu snalaženja u ponuđenoj rječničkoj građi prigodom korištenja stanovitoga rječnika.

3. Glasovne i tvorbene inačice valja unositi u rječnik kao posebne natuknice radi što bržega pronalaženja potrebne informacije.

4. Kako bi se korisniku rječnika omogućio uvid u međusobni odnos pojedinih inačica, treba ih međusobno povezati uputnicama.

Accentual, phonetic and formative variants in dictionaries of original Čakavian speeches

Summary

On the basis of the analysis of existing 41 dictionaries of original Čakavian speeches, rules are set up concerning the most appropriate notation of accentual heterophones, as well as of phonetic and formative variants in the compilation of future dictionaries of this type.